

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

FEATURES OF CRIMINAL LIABILITY FOR CRIMES AFFECTING THE LIVES AND HEALTH OF CHILDREN

Зеленяк П.А.,
ад'юнкту I курсу
кафедри кримінального права та кримінології
Національної академії внутрішніх справ

У статті досліджено особливості кримінальної відповідальності за злочини проти життя і здоров'я, вчинені щодо дітей. Здійснено класифікацію зазначених злочинів за віковим розподілом дітей та тяжкістю діянь щодо них.

Ключові слова: дитинство, малолітні, неповнолітні, права та інтереси, злочин, кримінальна відповідальність за злочини, вчинені щодо дітей.

В статье исследованы особенности уголовной ответственности за преступления против жизни и здоровья, совершенные в отношении детей. Осуществлена классификация указанных преступлений по возрастным категориям детей и тяжестью деяний в отношении них.

Ключевые слова: детство, малолетние, несовершеннолетние, права и интересы, преступление, уголовная ответственность за преступления, совершенные в отношении детей.

The article deals with the features of responsibility for crimes against life and health committed against children. The classification of these crimes according to the age distribution of children and the severity of their actions against them is carried out.

Key words: childhood, minors, underage, rights and interests, crime, criminal responsibility for crimes committed against children.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення та захисту прав малолітніх та неповнолітніх є однією з найголовніших. Серед жертв злочинів діти мають найменші можливості захисту своїх прав і, безсумнівно, володіють підвищеною віктимністю. Коли суспільство не бачить підвищеної потреби дітей у захисті і не забезпечує його, майбутнє стає небезпечним. Назріла необхідність у більш повному й об'єктивному інформуванні громадськості та й самих дітей про їх право на захист.

Стан опрацювання. Ці питання вивчались та описувались в працях І.О. Бандурки, Т.С. Барила, О.Л. Беспаль, М.І. Ветрова, О.М. Джужи, А.О. Джужи, А.І. Долгової, А.П. Закалюка, К.Є. Ігошева, Т.Л. Кальченко, Н.В. Кулакової, О.М. Костенка, М.В. Костицького, І.П. Лановенка, Ф.А. Лопушанського, П.П. Михайленка, А.Й. Міллера, Г.М. Мінковського, А.Р. Ратинова, А.І. Селецького, С.А. Тарарухіна, Т.А. Третякової, А.П. Тузова, І.К. Туркевич тощо.

Останніми роками в Україні збільшується кількість злочинів проти життя і здоров'я, вчинених щодо дітей. Порівняно з іншими жертвами злочинів, найменші можливості захисту своїх прав і недоторканості мають діти, котрі, безсумнівно, є носіями підвищеної особистої віктимності, що говорить про те, що удосконалення законодавства необхідно для надання дітям належного правового захисту.

Мета статті. Різними галузями вітчизняного законодавства передбачено захист прав та законних інтересів дітей, а саме: адміністративним, трудовим, кримінальним та іншими, але дані офіційної статистики свідчать про збільшення кількості посягань на

життя та здоров'я дітей. І саме це зумовлює актуальність досліджуваної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Правова охорона дітей здійснюється через встановлення відповідальності за злочини проти них та надання спеціального правового статусу дітям, які вчинили злочини (застосування окремих видів покарань та їх скорочені строки, застосування примусових заходів виховного характеру тощо). Інститут кримінальної відповідальності є одним із засобів правового захисту прав та інтересів дитини від протиправних посягань, причому тих, які потребують достатньо суворої реакції держави, – заради досягнення цілей кари та виправлення осіб, які вчинили злочини проти дитини, а також попередження нових злочинів [1].

За 21 Конституції України, усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, ст. 22 визначено, що права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Під час прийняття нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод. Ст. 23 Основного закону передбачено, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. А ст. 24 Конституції України гарантує, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом [2].

Крім того, у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» роз'яснюється, що дитинство – період

розвитку людини до досягнення повноліття, охорона дитинства – система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав [3].

За радянських часів проблема насильства щодо неповнолітніх повною мірою не розглядалася. Так, у Кримінальному кодексі (КК) УСРР 1922 р. було передбачено відповідальність за ненадання відомостей про народження та смерть, а також про знайдення немовля, викрадення, підміну чужої дитини, залишення в небезпеці особи, яка перебуває в небезпечному для життя становищі, якщо той, хто залишив, зобов'язаний піклуватися про таку особу, підмову до самогубства неповнолітнього. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. практично повністю включив статті, що передбачали злочини проти неповнолітніх. Водночас у питаннях охорони життя і здоров'я неповнолітніх у КК УРСР 1927 р. (порівняно з КК УРСР 1922 р.) було посилено кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні посягання на життя і здоров'я неповнолітніх; розширено кримінальну відповідальність за доведення осіб, які перебувають у певній залежності від інших осіб, до самогубства або замаху на самогубство. До КК УРСР 1927 р. увійшли нові склади злочинів, які встановлювали відповідальність за залишення без допомоги малолітніх, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був турбуватися про залишеного і мав можливість надати допомогу (ст. 158); залишення батьками малолітніх дітей без необхідної підтримки, а також експлуатація дітей шляхом спонукання їх до заняття жебрацтвом (ст. 161). Також КК УРСР (1927 р.) передбачив новий склад злочину – убивство матір'ю новонародженої дитини негайно або незабаром після пологів (ст. 142). Такого складу в КК УРСР 1922 р. не було, і тому такі дії до прийняття КК УРСР 1927 р. кваліфікувалися за пунктами «д» та «е» ст. 142 КК УРСР 1922 р. як убивство за обтяжуючих обставин. Санкція ст. 142 КК УРСР 1922 р. передбачала позбавлення волі на строк не менше восьми років із суворою ізоляцією. Ст. 142 КК УРСР 1927 р. встановлювала покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років. Радянська теорія кримінального права того часу критикувала буржуазний підхід про виділення цього злочину в самостійний привілейований вид убивства матір'ю своєї новонародженої дитини. Крім того, вважалося, що в радянській державі усунуто причини для вчинення дітовбивства, оскільки відбувалося зростання рівня культури й матеріального добробуту радянських людей, медичного обслуговування в країні, наявність широкої мережі пологових будинків та лікувально-санітарних установ, що в сукупності усувало основні причини, які зумовлювали вчинення таких злочинів жінками. Кримінальний кодекс УРСР 1960 р., порівняно з попередніми кримінальними кодексами, значно розширив межі охорони життя і здоров'я неповнолітніх, що варто визнати позитивним. Так, п. 6 ст. 41 передбачив обставину, що обтяжує відповідальність, – вчинення злочину щодо

малолітнього. Також під час кваліфікації окремих злочинів стали додатково враховувати кваліфікуючу ознаку – неповнолітній вік потерпілого [4].

Загалом у чинному кодексі України закріплено 53 склади злочинів проти прав та законних інтересів дитини, водночас попередній Кримінальний кодекс 1960 р. налічував не більше 15. Це свідчить про суттєве розширення сфери захисту прав дитини на сучасному етапі.

Важливу роль у захисті прав та законних інтересів дітей відіграє кримінальне законодавство, що забезпечує захист прав і законних інтересів дітей (малолітніх та неповнолітніх) від протиправних та злочинних посягань, а саме:

1) злочини вчинені щодо новонародженої дитини – ст. 117 (умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини); ч. 2 ст. 135 (залишення в небезпеці, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в зумовленому пологами стані); ст. 148 (підміна дитини);

2) злочини вчинені щодо малолітніх – п. 2 ч. 2 ст. 115 (умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності); ч. 1 ст. 135 (завідоме залишення без допомоги особи, яка перебувала в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство); ч. 2 ст. 136 (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам); ч. 2 ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини, вчинене щодо малолітнього); ч. 4 ст. 152 (згвалтування малолітньої чи малолітнього); ч. 3 ст. 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене щодо малолітньої чи малолітнього); ч. 2 ст. 156 (розбещення неповнолітніх, вчинене щодо малолітньої особи); ч. 2 ст. 299 (жорстоке поводження з тваринами, вчинене у присутності малолітнього); ч. 3 ст. 307 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене із залученням малолітнього або щодо малолітнього);

3) злочини, вчинені щодо осіб, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування – ст. 150 (експлуатація дітей);

4) злочини, вчинені щодо осіб, які не досягли статевої зрілості, – ч. 1 ст. 155 (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості);

5) злочини, вчинені щодо осіб, які не досягли 16-річного віку, – ч. 1 ст. 156 (розбещення неповнолітніх);

6) злочини, вчинені щодо неповнолітніх або непрацездатних дітей – ст. 164 (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей);

7) злочини, вчинені щодо неповнолітніх, – ч. 3 ст. 120 (доведення до самогубства, якщо воно було вчинено щодо неповнолітнього); ч. 3 ст. 130 (зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої

невеликої інфекційної хвороби, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 133 (зараження венеричною хворобою, вчинене щодо неповнолітнього); ст. 137 (неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей); ч. 2 ст. 140 (неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, якщо воно спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому); ст. 141 (порушення прав пацієнта, стосовно неповнолітнього); ч. 2 ст. 142 (незаконне проведення дослідів над людиною, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 144 (насильницьке донорство, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 147 (захоплення заручників, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2, ч. 3 ст. 149 (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо неповнолітнього та щодо малолітнього); ч. 3 ст. 152 (згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього); ч. 2 ст. 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене щодо неповнолітньої та неповнолітнього); ч. 2 ст. 155 (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості); ч. 2 ст. 156 (розбещення неповнолітніх); ст. 164 (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей); ст. 166 (злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування); ст. 167 (зловживання опікунськими правами); ст. 168 (розголошення таємниці усиновлення (удочеріння); ст. 169 (незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння); ч. 2 ст. 172 (грубе порушення законодавства про працю, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 181 (посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, вчинене щодо групи неповнолітніх); ч. 2, ч. 3 ст. 300 (ввезення, виготовлення або поширення творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію); ч. 2, ч. 3 ст. 301 (ввезення, виготовлення, збут і поширення порнографічних предметів); ч. 3 ст. 302 (створення або утримання місць розпусти і звідництва, вчинені із залученням неповнолітнього); ч. 3 ст. 303 (сутенерство або втягнення особи в зайняття проституцією, вчинені щодо неповнолітнього); ст. 304 (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність); ч. 2 ст. 307 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене із залученням неповнолітнього); ч. 3 ст. 309 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, вчинене із залученням неповнолітнього); ч. 3 ст. 314 (незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені щодо неповнолітніх); ч. 2 ст. 315 (схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 317 (організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин

або їх аналогів, вчинені із залученням неповнолітніх); ст. 323 (спонукання неповнолітніх до застосування допінгу); ст. 324 (схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів); ч. 1 ст. 442 (геноцид) [5].

Метою державної системи охорони правопорядку України (ст. 50 Кримінального кодексу України) є не тільки покарання за вчинений злочин, а й виправлення засуджених, перевиховання та запобігання вчиненню ними нових злочинів. Щодо неповнолітніх, які порушили закон, широко використовується практика звільнення від відбування покарання з випробуванням, застосування примусових заходів виховного характеру, звільнення від кримінальної відповідальності, адміністративного покарання. Неповнолітній, який скоїв злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання у разі щирого каєття та подальшої бездоганної поведінки. Тоді до нього застосовуються примусові заходи виховного характеру, передбачені п. 2 ст. 105 Кримінального кодексу України: застереження; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача його під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; направлення неповнолітнього до спеціального навчально-виховного закладу для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

До кримінальної відповідальності притягуються неповнолітні, яким на момент скоєння злочину виповнилося 16 років. Неповнолітні від 14 до 16 років підлягають кримінальній відповідальності, зокрема, за вбивство, умисне заподіяння тілесних ушкоджень, згвалтування, крадіжку, грабіж, розбій та злісне хуліганство.

Відповідно до ст. 63 КК України, покарання у вигляді позбавлення волі може застосовуватися на строк від одного до 15 років, залежно від тяжкості злочину. Засуджені, які досягли 18-річного віку, для подальшого відбування покарання переводяться до виправно-трудових колоній загального або посиленого режиму. Однак із метою соціального захисту неповнолітніх ст. 148 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачає закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання засуджені, які досягли 18-річного віку, можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними 22 років. Також ч. 2 ст. 148 передбачає, що залишення засуджених, які досягли 18-річного віку, у виховній колонії проводиться за рішенням педагогічної ради постановою начальника колонії, погодженою із службою у справах дітей [6].

Незважаючи на ретельне закріплення прав та законних інтересів дитини є проблеми в системі

захисту, що підтверджується офіційною статистикою. Протягом останніх років відбувається збільшення злочинів, а саме: за ст. 150–1 КК України вчинено у 2015 р. 5 кримінальних правопорушень, у 2016 р. – 3; за ч. 1 ст. 155 КК вчинено у 2015 р. – 13, а у 2016 р. – 10; ч. 2 ст. 156 КК вчинено у 2015 р. – 41, у 2016 р. – 38; ст. 166 КК у 2015 р. – 31, 2016 р. – 48; ч. 2 ст. 137 КК у 2015 р. – 6, у 2016 р. – 5; ст. 117 КК у 2015 р. – 10, 2016 рік – 7; ст. 135 КК у 2015 р. – 18, у 2016 р. – 21; ч. 1 ст. 304 КК у 2015 р. – 77, у 2016 р. – 155; ч. 2 у 2015 р. – 27, у 2016 р. – 47 [7].

Зокрема, вчинення злочину щодо малолітнього або з використанням малолітнього (п. 6, п. 9 ст. 67) є обставиною, що обтяжує покарання, та кваліфікаційною ознакою злочинів, передбачених п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 135, ч. 2 ст. 136, ч. 2 ст. 146 КК України [4].

Однак деякі норми Кримінального кодексу України взагалі не передбачають особливого правового захисту дитини: ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження), ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), ст. 125 (умисне легке тілесне ушкодження), ст. 126 (побої та мордування), ст. 127 (катування), ст. 129 (погроза вбивством), ст. 143 (порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини). Такі злочини, як умисні тілесні ушкодження, побої і мордування, катування, погроза вбивством, порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, є особливо небезпечними для

дитини, тому що можуть зашкодити її нормальному фізичному розвитку, завдати фізичних чи моральних страждань, тому закон має передбачати більш суворе покарання за скоєння подібних злочинів [8].

У різні періоди кримінальне законодавство належним чином не охороняло життя і здоров'я неповнолітніх (якщо й мала місце кримінально-правова охорона вказаних об'єктів, то лише дорослих осіб). За радянських часів кримінальні кодекси УРСР 1922 р. і 1927 р. не ставили за мету здійснювати особливу охорону найменш захищених осіб (малолітніх і неповнолітніх) від посягань на їхнє життя і здоров'я. Лише в КК 1960 р. були передбачені окремі норми, що додатково передбачали кваліфікуючу ознаку – неповнолітній вік потерпілого [4].

Висновки. Чинний КК України, порівняно з усіма попередніми, розширив межі охорони прав дітей, зокрема шляхом визначення дитини як спеціального об'єкта злочину в деяких його статтях та встановлення більш жорстких санкцій за такі злочини. Незважаючи на це та посиляючись на вищевказану статистику, удосконалення кримінального законодавства та внесення деяких коректив до нього є необхідним, оскільки сприятиме виконанню державою важливого завдання – втілювати в життя права дитини в повному обсязі, забезпечувати її моральний, фізичний, інтелектуальний, духовний і соціальний розвиток і надавати дітям належний правовий захист, а всіх, хто його порушив, притягувати до кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сторчак Н.А. Питання кримінально-правового захисту інтересів дітей за чинним законодавством України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/229-kruminal-pravo/15322-2011-01-23-01-19-46.html>.
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>.
3. Про охорону дитинства: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20110710/page>.
4. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – 191 с.
5. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Кримінально-виконавчий кодекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/print>.
7. Офіційний сайт Національної поліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/category/46874>.
8. Освітній портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/articles/63.html>.